

EUGEN TODORAN, ÎN TRE CERCUL LITERAR DE LA SIBIU ȘI EMINESCOLOGIA TIMIȘOREANĂ

Cornel UNGUREANU
(Universitatea de Vest din Timișoara)

cornel.ungureanu@gmail.com

Eugen Todoran, between the Literary Circle of Sibiu and Timișoara's Eminescology

The study looks into how the Literary Circle of Sibiu, the well-known literary group that was defining for the University of Cluj in exile, shaped, through its writers, a new direction in Romanian culture. To Eugen Todoran, this “new direction” meant, primarily, a novel understanding of Eminescu’s work. The present article shows how Eugen Todoran extended the Circle’s project in Timișoara, through his books about Eminescu, Maiorescu, Blaga, and through his students. He extended this project, but he also defined a way of understanding Romanian culture.

Keywords: *exile; refuge; tradition; Maiorescu; Lovinescu; Luceafărul; Dimitrie Popovici; university lectures; Enlightenment; polemics; Rebreanu; Mircea Eliade; genius; demonism; students; fidelity.*

Eugen Todoran este unul dintre profesorii definatorii pentru Universitatea timișoreană, cel puțin în deceniile al șaptelea, al optulea, al nouălea. Așa cum arată bibliografia volumului *Eugen Todoran 1918-1997*, publicat sub egida Bibliotecii Centrale Universitare „Eugen Todoran” (Editura Mirton, Timișoara, 2002), profesorul n-a publicat din 1947 până în 1957 nimic. Până în 1947 tipărise treizeci de studii, articole și recenzii privind cărțile lui Blaga, Arghezi, Tudor Vianu, scrisese de mai multe ori despre Eminescu, Maiorescu, despre Rebreanu și Goga. Colaborase la „Curtile dorului”, „Pagini literare”, „Studii literare”, „Transilvania” și, chiar din primul număr, la „Revista Cercului Literar”. E un colaborator prețios al revistei, deși nu este, precum colegii săi, preocupat de **actualitatea** literaturii sau a ideilor estetice. Îl interesează teoria valorilor, fenomenologia, Husserl. *Cogito în filozofia lui Husserl, Kant și pacea eternă, Tendințe în evoluția literaturii, Hyperion demonic*, texte fundamentale, trec de febrele momentului literar și ale ofensivei cerchiste. Sunt polemice, dar polemizează cu filozofii la modă ai timpului trecut. Nu e vorba de o adeziune necondiționată la programul schițat de Stanca și Negoiteșcu și, de aceea, asistentul lui D. Popovici va fi așezat, în 1946, în rândul cerchiștilor de rangul doi de către cvartetul liderilor (Negoiteșcu, Stanca, Regman, Doinaș). Deși..., în 1943, alianța lui era foarte necesară. În 1943 el se bucură de oarecare notorietate; este al doilea semnatar al *Scrisorii către E. Lovinescu*. După Victor Iancu, era, în 1943, cel mai cunoscut dintre semnatori.

Ca și Doinaș, Negoiteșcu sau Ovidiu Cotruș, își trăiește și el intervalul absenței. Ultimul studiu pe care îl publică în „Revista Fundațiilor Regale”, nr 7/1947 este *Humorul lui Creangă*. Revine în publicistică, în „Scrisul bănățean” din 1957, cu articole mici. Ca pentru aproape toți cerchiștii, perioada 1947-1957 fusese a excluderilor succesive. Dar dacă Radu Stanca, I. Negoiteșcu, Șt. Aug. Doinaș se puteau bucura de sprijinul unor familii rămuroase, de alianțe dinamice, cu Eugen Todoran lucrurile sunt puțin mai complicate. El traversează mereu o subliniată singurătate: el nu este legat de pasiunea pentru joc a prietenilor săi – nu are nici urmă de vocație ludică. Semnează scrisoarea către Lovinescu, se află între fondatorii Cercului literar,

publică mai multe studii în „Revista Cercului Literar”, dar o anumită distanță îl separă de ceilalți: nu este prea-apropiatul lui Lovinescu! Nu se dorește pe scena spectacolelor literaturii!

În 1970, când profesorului îi apare masivul volum *Eminescu*, prietenii cerchiști nu îl întâmpină cu urale, așa cum întâmpină cărțile lui Radu Stanca, Șt. Aug. Doinaș, I. Negoitescu, Regman, așa cum îl susțin pe Ovidiu Cotruș. Nici mai târziu nu manifestă o iubire deosebită față de aliatul lor din 1943 și 1945. E drept, nu e ignorat ca Victor Iancu. Dar Victor Iancu nu publicase nicio carte (și nu își va aduna niciodată studiile în volum) pe când Eugen Todoran era harnic și ar fi putut reține atenția prietenilor de odinioară. Dar, să remarcăm, nici el, atunci când, decan al Facultății de Filologie din Timișoara și ar fi putut să-i protejeze pe cerchiști – nu o face. Chiar Profesor, chiar Decan, el este un refugiat, un ascuns în acest spațiu. Literatura nu este, pentru el, un spațiu al libertății.

Despărțirea de Cluj, pierderea Ardealului de Nord are pentru Eugen Todoran semnificații speciale. Opțiunile pentru Eminescu și valorile majore ale culturii române, vizibile în perioada timișoreană a profesorului, nu sunt fără corespondențe biografice. În nr. 2 din 1989 al revistei „Orizont”, profesorul va declara:

„În ziua când mă nășteam eu, era înmormântat bunicul meu, sau cum se spunea în necrolog: «Ioan Sâmpălean, paroh, în împlinirea "datorinții" pentru redeşeptarea noastră națională, într-un mod dureros și neașteptat». Cu două zile înainte fusese împușcat de învățătorul ungar din sat, pe când se întorcea de la o adunare unde el fusese ales pentru a duce steagul românesc la Adunarea de la Alba Iulia, ce urma să se țină la 1 decembrie. După câteva luni, murea și tatăl meu de o boală pe care a primit-o într-o temniță din Ungaria, unde erau adunați cei ce puteau deveni periculoși în evenimentele ce se pregăteau. Acestea sunt evenimentele dramatice care mi-au marcat perioada copilăriei. Nu mai țin minte când am început a înțelege semnificațiile acestei drame, dar am crescut cu sentimentul unei "datorinți" din care m-am silit să nu ies niciodată, în tot ce am putut realiza pentru o idee de cultură românească, într-o profesiune care, tocmai de aceea, nu avea alternativă”.

Importante, în interviul în cauză sunt rândurile referitoare la apropierea de Eminescu:

„Aveam un profesor de latină și greacă, N. Sulică, un dascăl remarcabil, care a avut o mare influență asupra mea. Era din spița vechilor luptători ai Școlii Ardelene. A scris și o lucrare remarcabilă despre Eminescu și clasicismul greco-latin. Cum nu avea răbdare să scrie, dicta. Multe din lucrările lui mi le-a dictat mie. A fost un moment important al întâlnirii mele cu Eminescu. A doua etapă e legată de seminariile lui D. Popovici, pe care am mai evocat-o. O a treia etapă începe cu așezarea mea la Timișoara. Voiam un Eminescu integral. *Conceptele gândirii poetice* încercau să arate altceva decât vechile interpretări, care puneau accentul pe opoziția dintre metafizică și dialectică la Eminescu...”.

Dialoguri epistolare și neepistolare, 1943. Să scriem că studiul lui Victor Iancu, *Semnificația teritoriilor cedate Ungariei*, nu este singurul care revine asupra geografiei spirituale/literare a ținuturilor cedate Ungariei. *Realismul lui Liviu Rebreanu*, amplul studiu al lui Eugen Todoran publicat în „Revista Fundațiilor Regale”, la 1 decembrie 1942, atrage atenția asupra unei alte istorii naționale prezente în opera lui Liviu Rebreanu decât cea îndeobște cunoscută:

„Raportându-și arta la aspectele cele mai concrete ale vieții, Balzac, Flaubert au devenit asociații revoluționarismului care a creat burghezia franceză. Prin aceeași manieră, Liviu

Rebreanu a devenit **asociatul revendicărilor iobagilor din Transilvania** (s.n.). El nu este realist din dorința de conformare cu vreauna din teoriile literare apusene, ci fiindcă viața Românilor din această provincie, întâlnită cu arta, nu se putea încheia decât într-o viziune realistă. O luptă înăbușită sute de ani a întărit în acești oameni elementele de rezistență, forțele ultime ale ființei lor. Experiența unei vieți aspre le-a transformat înclinările în instincte cu obiective impuse de situația lor de iobagi. Necesitățile vitale au întărit în ei în primul rând aderența instinctivă cu pământul”.

Sunt idei noi, deloc întâlnite până acum în exegeza marelui scriitor. Sunt idei care apar datorită dramei ardelen: până acum *Ion* explica un triumf, conota o nouă istorie a României Mari: studiul lui Eugen Todoran conotează o istorie tragică a Ardealului. *Pădurea spânzuraților* nu e altceva decât continuarea firească a lui *Ion*, și nu roman al altei tipologii:

„Ca și Titu Herdelea, Apostol Bologa, mulțumit, considera o mândrie participarea lui la condamnarea ofițerului ceh care a trădat cauza imperiului austriac. Mediul social a ucis în el simțămintele în care a fost crescut [...]. Nihilistul de până atunci simțea nevoia unui sprijin de care se poate apropia prin iubire. Contactul cu realitatea a fixat înclinărilor lui un obiectiv la care voia să ajungă cu orice preț. Dus pe frontul românesc, s-a trezit în el instinctul de neam, singurul sprijin pe care-l găsea în viață. Și mormântul este un loc de iubire, încât dezertarea i se părea că este puntea pe care va putea ajunge la un liman.”

Eugen Todoran știe că „ai săi” au trecut prin experiențe asemănătoare.

Cursurile lui D. Popovici despre Iluminism, *Literatura română în epoca "Luminării" și Tendința de integrare în ritmul cultural occidental*, ținute la Universitatea din Cluj, 1938/39 și 1939/1940, deci în ultimii ani ai Universității **așezate** la Cluj și nu strămutate la Sibiu sunt citate cu sfințenie: Iluminismul din principate (diferit de cel din Ardeal) îl determină să privească altfel *Răscoala*. Eugen Todoran încearcă să realizeze alfabetizarea cititorilor anilor patruzeci într-o disciplină necunoscută: istoria Ardealului:

„În Transilvania, pe timpul lui Iosif al II-lea, împăratul luminat, s-au produs emancipările popoarelor subjgate. El voia ridicarea claselor de jos, a iobagilor. Ori, cum românii erau aceia care, prin pierderea treptată a drepturilor, au ajuns să formeze clasa iobăgimii din imperiul austriac, ideea de emancipare s-a propagat de jos în sus”.

În Muntenia *Răscoalei*, Iluminismul se propagă de sus în jos – deci altfel. Eugen Todoran arată cum este intelectualul ardelen, cum trăiește țăranul ardelen în numele unei analize sociologice complexe, pornite din istoria locurilor, mereu obsedate de eliberare națională, dar și de relația imperială. Țăranul muntean e altfel. Mereu politicos cu Lovinescu, Eugen Todoran nu este foarte aproape de el atunci când se ocupă de realismul rebrenian:

„Persistă în critica noastră ideea, acreditată de d. Lovinescu că Ion este un erou stendhalian. Julien Sorel este un ambițios care încearcă să urce o treaptă cât mai înaltă în ierarhia socială. Un astfel de scop presupune bogate resurse intelectuale, o abilitate mintală [...]”.

Nu-i așa, Lovinescu se contrazice, fiindcă „acțiunea energetică și tiranică” e semnul paupertății intelectuale. Și:

„Aceeși voință, caracteristică tuturor firilor pasionale, face din Horia «crăișor» al răscoalei din Transilvania. Nu conștiința de neam îl face conducător, ci dârzenia unui om al forțelor ultime”.

Eugen Todoran nu îl urmează pe Lovinescu, ci pe D. Popovici, al cărui studiu din „Transilvania”, iulie-august 1942, *Contribuția Românilor din Transilvania la literatura română*, rămâne pentru el de referință:

„Cum observă d. D. Popovici, încordarea viguroasă a unui popor de luptători a înecat în vârtoarea răzvrătirii toate notele armonice de lirism din acordurile care vibrează în sensibilitatea lui Rebreanu. Ea îl apropie de Budai-Deleanu, care a realizat geniul epic în proporțiile lui majore, și-l depărtează de Mihail Sadoveanu”.

Un lucru trebuie să fie clar: „Singularizarea lui Rebreanu pe cea mai înaltă linie epică face din el adevăratul creator al romanului românesc”.

Volumul *Eugen Todoran*, editat de Biblioteca Centrală Universitară din Timișoara, tipărește câteva dintre scrisorile lui I. Negoïtescu către Eugen Todoran. Eugen Todoran e deja bine așezat în cultura tânără prin studii și atitudini care l-au făcut cunoscut. Ca și Victor Iancu, a scris, la începutul anilor '40, sub semnul dramaticii cedări a Transilvaniei de nord, pagini care au reținut atenția. Vulgarizarea temei însă îl îngrijorează, așa că dialogul cu I. Negoïtescu nu e de aceeași factură cu dialogurile cu „ceilalți”. Între cei doi sunt anumite distanțe, pe care mai tânărul încearcă să le surmonteze. Prima dintre epistolele lui Negoïtescu, datată Sibiu, 2 martie 1943, evocă turneul sibienilor la Timișoara și la Arad. Scrisoarea e importantă pentru preistoria Cercului: „După cum vezi sunt extrem de prompt [...]. La Arad șezătoarea a fost ceva mai însuflețită, încât dacă am fi avut și epigramele lui Pârveu, succesul ar fi întrecut orice așteptări”.

Numele lui N. D. Pârveu, epigramistul și actorul, este consemnat aici pentru prima dată, după cum, pentru prima dată, sunt evocate posibilele conflicte din interiorul studențimii sibiene:

„Am regretat foarte mult că ai lipsit dintre noi. Cu trenul de seară am părăsit orașul și a început drama. O adevărată dramă pentru Cercul literar, fiindcă în urma unor întâmplări neprevăzute, Radu Stanca și cu mine am demisionat din Cerc”.

Lui I. Negoïtescu i-a plăcut un articol despre Aron Cotruș, în care Eugen Todoran ar fi mizat pe ținuta estetică a criticii. Exercițiile de seducție continuă într-o scrisoare din 2 mai, care arată cât de important ar fi rolul lui E. Todoran, în Cerc:

„Scrisoarea ta mi-a sosit cu câteva ceasuri înainte de a mă așterne eu pe hârtie, așa cum se cuvenea după tăcerea ta, care îmi era cu totul inexplicabilă. Te-am așteptat la Sibiu, împreună cu Stanca, neîndrăznind să părăsim orașul nici pentru o zi, de teamă să nu sosești în lipsa noastră. În așteptarea ta, amânasem scrisoarea către Lovinescu, fiindcă voiam un just consult și cu tine, înainte de a porni la un pas atât de mare. Dar am văzut că nu vrei să ne dai niciun semn de viață (nu aveam răspuns nici măcar la ultimele două scrisori pe care ți le trimisesem) și am pornit la lucru grabnic. Entuziasmat de gestul nostru (când era încă proiect) a aderat la Cercul Literar și Victor Iancu, pe care ne putem bizui cu toată încrederea. El va începe să militeze alături de noi [...]”.

Sigur că scrisoarea are ecou și I. Negoïtescu e mândru de ecoul ei. O scrisoare din 21 mai 1943 atrage atenția asupra evoluției chestiunii cerchiste:

„În cele mai bune cercuri din București se discută cu aprindere și avem dușmani numeroși, precum și prieten. La Sibiu avem mai cu seamă dușmani: Breazu, Z. Barbu, Boitoș, Papilian, Hossu, Stoichiță, (pare că și Blaga) în fruntea lor fiind Grigore Popa, care a avut o atitudine din cele mai ordinare. **Ne-a venit în schimb o entuziastă scrisoare de adeziune, de la Timișoara: Ion Stoia Udrea și Petre Sfetca (despre care ni s-a spus că ar fi elementele cele mai subțiri din Banat)** (s.n., C.U.). De asemeni, ne-a scris Vianu. O. Drimba a sosit chiar ieri în Sibiu. E și el foarte mulțumit. Dintre sibieni ne apreciază îndeosebi Jacquier, care la un curs a recomandat studenților lectura scrisorii, ca un model de curaj în lupta pentru libertatea spiritului. Se pare că D. Popovici e foarte nemulțumit – de altfel era de așteptat!”.

Faptul că D. Popovici e nemulțumit nu putea să-l încânte câtuși de puțin pe Eugen Todoran.

Hyperion demonic - între Blaga și Mircea Eliade. Dacă Eugen Todoran a fost întotdeauna preocupat de creațiile majore, începutul trebuia să și-l facă cu o nouă lectură a *Luceafărului*.

„Pentru a ajunge la o interpretare justă a *Luceafărului* se impune așadar o cercetare nu atât a izvoarelor, a miturilor, cât a ideii, a gândirii filosofice. Valoarea poemului nu se stabilește prin motivele inițiale, ci prin simbolul elaborat de ele. Dacă s-a făcut raportarea la atmosfera europeană, nu trebuie să se uite că Mitul este numai un fapt primar, care prin devenirea spiritului în conștiință este depășit de gândirea filosofică. În manieră romantică, în *Luceafărul*, pe măsura prelucrării basmului, mitul a fost tot mai mult depășit de gândirea filosofică, până când, în formă definitivă, smeul avea să devină geniu!”

scrie în ultimul număr al „Revistei Cercului Literar” Eugen Todoran. Studiul *Hyperion demonic* nu mai este legat de tradiția maioresciană sau călinesciană a lecturilor lui Eminescu: clujeanul Dimitrie Popovici și praghezul Vaclav Cerny sunt suficient de importanți pentru deslușirea noilor concepte care pot fi puse în mișcare. Titanismul numit de ceh și reclamat de Popovici, geniu/titanul deschid o cale deosebit de ofertantă pentru înțelegerea *Luceafărului*.

De aici, Eugen Todoran se adăpostește sub umbrela lui Blaga:

„Nu există geniu fără demonic. Termenul este împrumutat de la Socrate, însă accepțiunea pe care i-o dă Goethe este deosebită. Pentru Socrate demonicul este un glas lăuntric care împiedecă de la drumuri greșite, este un geniu al restricțiunii morale. Pentru Goethe este duhul pozitiv al productivității, al faptei, al creației” (Blaga, *Daimonion*).

„În spiritul tocmai al romantismului german, Eminescu va da basmului *Fata în grădina de aur* interpretarea alegorică prin care avea să facă din *Hyperion* un simbol al demonicului, al geniului [...]. Prin natura lui, nu este opus Divinității, ci o revărsare a acesteia din sine, e o făptură dintru început”.

‘Demonicul’ este un concept preferat de cerchiști. Îl vor utiliza în cercetărilor lor, cred, toți. Desigur, cel care îi leagă de sensurile acestui concept este Blaga: ei îl vor cita pe Blaga cu al său *Daimonion* de fiecare dată când trebuie să împlânzească ideea de rău, de eșec, de dezastru. Eficacitatea negativă trebuie utilizată în acest timp al exilului, al războiului, al mizeriei. *Daimonion* și *Mitul reintegrării*, cărți care se susțin una pe cealaltă, îl implică nu doar pe Blaga, ci și pe Mircea Eliade în procesul cerchist – în reabilitarea lui Mephisto. Ar trebui spus că perioada timișoreană a lui Eugen Todoran dezvoltă, atât în cursurile de folclor, cât și în cursurile

consacrate clasicilor, ideile lansate în „Revista Cercului Literar”. Foștii săi studenți – de la Iosif Cheie-Pantea la Rodica Bărbat – îi vor dezvolta ideile, în numele unei fidelități exemplare față de Eminescu, dar și față de profesorul Eugen Todoran.